

УДК 342: 35.075.5 (477)

М. А. Маніна

*Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара*

ОСОБИСТІ ПРАВА ДИТИНИ

Розглянуто питання формування та закріплення прав дитини, які належать до групи основних прав. Визначено деякі гарантії захисту зазначеної групи прав.

Ключові слова: права дитини, охорона дитинства, право на життя, право на повагу честі й гідності, невтручання в особисте та сімейне життя, свобода слова, свобода світогляду та віросповідання.

Рассматриваются вопросы формирования и закрепления прав детей, относящихся к группе основных прав. Определены некоторые гарантии защиты данной группы прав.

Ключевые слова: права ребенка, охрана детства, право на жизнь, право на уважение чести и достоинства, невмешательство в личную и семейную жизнь, свобода слова, свобода мировоззрения и вероисповедания.

The question about formation and affirmation of the rights of the child, which refer to the basic rights, was reviewed. Some of the protection guarantees of the mentioned group of rights were determined.

Key words: rights of the child, child welfare, right to life, right to respect honour and dignity, rights to privacy and family life, freedom of speech, freedom of belief and religion.

Україна, як і будь-яка інша демократична держава, повинна дбати про інтереси дітей. Задля цього виявляються певні чинники, які створюють загрозу життю й нормальному розвитку дитини в сучасних умовах, визначаються шляхи їх подолання. Не меншою проблемою є захист прав дітей. Маються на увазі не лише специфічні права дітей, а й порушення невід'ємних прав людини, які є основою, головним стрижнем у регламентації основних прав та свобод усіх категорій осіб.

На конституційному рівні в Україні певним чином закріплено права дітей. Конституція, зокрема, проголошує охорону дитинства (ст. 51), рівність прав дітей незалежно від походження, заборону насильства над дитиною та її експлуатації, захист та допомогу держа-

ви дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52) [4]. Слід водночас зазначити, що цими положеннями конституційні права дитини не обмежуються. На дитину поширюються майже всі права людини, однак з урахуванням певних особливостей.

На жаль, жодна стаття Конституції України не встановлює будь-яких вікових обмежень щодо реалізації прав і свобод і виконання обов'язків і не містить прямого посилання на особливості їх здійснення саме дитиною. Проте не викликає сумніву той факт, що самостійна реалізація конституційних прав і свобод в однаковому обсязі між цими віковими категоріями неможлива.

Однак слід зауважити, що деякі дослідники певним чином отожднюють, поєднують права людини та права дитини, вказуючи, що для даної категорії суб'єктів значна частина основних прав людини змістовно нічим не відрізняється від прав повнолітніх осіб.

Енциклопедичний юридичний словник дає таке коротке визначення прав дитини: «Права дитини – права людини стосовно дітей» [12, с. 239]. Дійсно, правам дитини притаманні всі ознаки, які характерні для суб'єктивних прав узагалі. При цьому слід зазначити, що, з одного боку, права людини є первинними умовами, за яких особа може безперешкодно розвивати свій потенціал, а з іншого, – права людини враховують і загальносуспільні цінності, забезпечуючи стабільність суспільних відносин та поступальність розвитку як самого суспільства, так і людини [11, с. 7].

Інша ж група таких прав певним чином специфікується, конкретизується. Однак у зв'язку з віковим критерієм ці права мають яскраво виражені особливості. Наприклад, Конституція України передбачає право кожного володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном (ч. 1 ст. 41 Конституції України) [4]. Тобто це право належить як дорослій людині, так і особі, що не досягла повноліття. Однак під час реалізації свого права повнолітня людина, що визначається цивільно дієздатною, має всі три правомочності, а дитина залежно від віку – дві (володіння та користування). Більш того, встановлюється право дорослої людини, що виконує обов'язки опікуна, розпоряджатися цим майном без спеціальних повноважень та документів. Слід зауважити, що в деяких випадках дитина може здійснювати всі три правомочності, якщо мова йде про дрібні побутові угоди. Але в багатьох випадках для повної реалізації свого права їй потрібно досягти повноліття.

Дійсно, законодавство України передбачає у великій кількості

випадків необхідність досягнення повноліття або певного віку, тобто припинення впливу правового статусу дитини. Із цього приводу в юридичному словнику зазначається, що необхідність вироблення спеціальних норм, які регламентують міжнародне співробітництво в цій галузі, обумовлена особливістю статусу дітей, перш за все тим, що вони, відповідно до внутрішнього законодавства держави, не мають усіх прав, які мають повнолітні, та, крім того, у деяких випадках мають або повинні мати специфічні права, пов'язані з віком, положенням у родині тощо. Це також є правильним, оскільки дитина має певні права, яких не має доросла людина: право на піклування та утримання, право на турботу тощо.

Деякі вчені вважають, що система прав дитини є складовою прав людини, і дають визначення поняття «права дитини»: це можливості (свободи) дитини, необхідні для її існування, виховання та розвитку. Численні права дитини збігаються з правами людини (право на життя, ім'я, отримання громадянства, вільне висловлювання думки та ін.) [9, с. 201].

Найчастіше застосовується класифікація прав людини, що базується на Міжнародних пактах про права людини. Водночас слід зауважити, що будь-яка класифікація є досить умовною, тобто одне й те ж право може належати до різних груп. Можливо, у зв'язку з традицією, що вже склалася в теорії прав людини, також слід застосувати цю класифікацію, але з певними змінами відповідно до особливостей суб'єкта цих прав – дитини. Найчастіше всі права класифікують за п'ятьма групами: особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні та культурні права. Деякі автори, класифікуючи права дитини, визнають такий поділ, але виключають із нього політичні права, мотивуючи це віковими та психологічними особливостями дитини [5, с. 49–70]. Інші автори пропонують поділяти права дитини на загальнолюдські та ювенальні (спеціальні). При цьому ювенальними правами вважаються дозволені об'єктивним правом види поведінки, що встановлюються тільки для дітей [10, с. 282]. До цієї групи відносять виключно права дитини в сімейному або квазісімейному оточенні, розглядаючи їх лише як складову постійного союзу чоловіка та жінки або наголошуючи на можливості сурогатної заміни такого «об'єднання». Вважається, що підставою для існування цих можливостей є закріплені Конституцією загальні обов'язки утримання дітей за рахунок батьків або держави. Крім того, ці права

можуть належати також людині, яка вже не є дитиною за визначенням, але має особливі соціальні потреби. Таким чином, визначати особливості прав дітей лише через сферу сімейних відносин є недоречним.

У випадку класифікації прав дитини можливо доцільним було б поділяти їх на первинні та похідні. Виходячи з цієї класифікації всі права, які належать дитині, можна поділити на дві основні групи. До першої з них віднести право на життя, право на медичну допомогу та охорону здоров'я, право на соціальний захист та право на достатній життєвий рівень. Саме завдяки цим можливостям з'являється новий суб'єкт прав, виникає його правосуб'єктність та можливості для його існування й розвитку. Усі інші права можна вважати похідними. Крім цього права дитини можна класифікувати на такі, що залежать від віку, та незалежні від часу реалізації [6, с. 19]. Наприклад, право на соціальне забезпечення виникає незалежно від того, якого віку досягла дитина, проте право на працю і право на підприємництво – це можливості, пов'язані з досягненням дитиною певного вікового часу. Але класичним розподілом є саме не передбачені міжнародними документами категорії.

Так, серед особистих прав дитини зазвичай виділяють: право на життя, на першочерговість захисту і допомоги, на здорове зростання, право на особисту свободу та недоторканність тощо.

Деякі вчені вважають, що природне право дитини на життя порушується відсутністю заборони на законодавчому рівні передчасного переривання вагітності – абортів та штучного дотрокового викликання пологів у майбутніх матерів з метою позбутися вже живої, хоча й ненародженої дитини. Більш того, пропонується на законодавчому рівні встановити заборону штучного переривання вагітності [5, с. 51]. Вважаємо, що на сьогодні ця норма може бути трохи передчасною, але для забезпечення права дитини треба закріпити відповідальність за дії, спрямовані проти життєздатної, але ненародженої дитини. Як організаційний захід підтримання прав дитини на життя можна запропонувати здійснення державної програми, спрямованої на роз'яснення медичних і правових положень щодо ненародженої дитини.

Гарантування зазначеного права дітей має прояв не лише в законодавчому закріпленні засобів захисту їхнього життя від незаконних посягань, а й у захисті їхнього життя у випадку скоєння неповнолітнім тяжкого злочину [2, с. 61–62]. Норми Кримінального

кодексу вважаються досить гуманними і справедливими відносно неповнолітніх, адже застосування щодо них довічного ув'язнення позбавить їх права на нормальне життя та розвиток.

Життя і здоров'я є тісно взаємопов'язаними, оскільки загрозу життю дитини становить не лише факт злочинного посягання, а в першу чергу її фізичний стан. Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я шляхом проведення таких заходів, як зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності, забезпечення надання медичної допомоги всім дітям, боротьби з хворобами і недоїданням, надання матерям належних послуг з охорони здоров'я в допологовий і післяпологовий періоди тощо.

Таким чином, зміст права дитини на життя становлять такі складові: право бути народженою; право на виживання; право на охорону здоров'я дитини; право на захист від протиправних посягань на життя дітей з боку інших осіб; право на заборону кримінального покарання осіб віком до 18 років у вигляді довічного ув'язнення.

Важливою можливістю дитини є право на повагу честі й гідності. Стаття 28 Конституції України передбачає, що «кожен має право на повагу до його гідності» [4]. У випадку застосування положень цієї норми щодо правового статусу дитини слід зазначити, що до дитини в будь-яких випадках мають відноситися з відповідною повагою, ураховуючи те, що вона є також особистістю та носієм відповідних прав. Більш того, ч. 2 ст. 28 Конституції України встановлює, що ніхто не може бути підданий жорстокому або принижуючому гідність поводженню [4]. На жаль, саме діти як найбільш уразлива соціальна категорія найчастіше стають об'єктами такого поводження. З метою їх захисту український законодавець прийняв Закон «Про попередження насильства в сім'ї», однак не врахував при цьому, що не лише сімейне оточення може бути джерелом нелюдського поводження щодо дитини. Тому варто було б до відповідних законодавчих актів (наприклад, до Закону України «Про освіту» та Кримінального кодексу або Кодексу про адміністративні правопорушення) включити положення щодо відповідальності за неналежне поводження стосовно осіб, які не досягли повноліття, з боку посадових або службових осіб, а також осіб, що виконують виховні функції.

Право на невтручання в особисте та сімейне життя передбачає недоторканність своєрідного середовища життя [3, с. 274]. Конституцією закріплене положення про те, що ніхто не може зазнавати

втручання в його особисте життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Особливістю даного права, наданого дитині, є можливість проживання в сім'ї разом із батьками або з одним із них (ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства»), яке, у свою чергу, передбачає, що діти не повинні розлучатись із сім'єю всупереч їхній волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини і цього вимагає рішення суду, що набуло законної сили (ст. 14) [7]. Тобто держава, визнаючи сім'ю природним середовищем для всебічного розвитку дитини, її матеріального забезпечення, ураховуючи прихильність дитини до батьків, захищає дитину від свавільного втручання в її особисте життя, в її природне середовище.

Право людини на свободу слова – це найважливіша невід'ємна якість людини, нематеріальна основа її дій та вчинків. Конституцією України гарантується кожному громадянину право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34). Дане право притаманне не лише дорослій людині, однак реалізація його дитиною пов'язується перш за все з її віком, свідомістю тощо.

Закон України «Про охорону дитинства» закріплює право дитини на вільне висловлювання думки та отримання інформації. Відповідно до ст. 9 закону кожен має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає його віку. Дітям забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, що сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, духовному та моральному благополуччю [7].

Що стосується права на отримання дитиною інформації, то воно в окремих випадках обмежується законом. Адже існують різноманітні види інформації, наприклад інформація, що є державною або комерційною таємницею. Доступ до неї обмежений не лише для дітей. Це може бути інформація, що стосується безпосередньо цієї особи. Також це може бути інформація, яка в силу цензури небажана або заборонена для осіб, що не досягли відповідного віку. Більш того, залежно від типу інформації це право може бути також віднесене до культурних (наприклад, якщо дитина бажає отримати інформацію освітнього характеру).

На наш погляд, ці права дітей є досить важливими у зв'язку з тим, що саме сприйняття інформації з оточуючого світу, яка несе в собі елементи культурного, творчого, духовного виховання, формує ще несталу психіку дитини, впливає на формування в неї певних бажань, тож така інформація має подаватися цілеспрямовано не лише в школах. А окремі види інформації мають певним чином обмежувати доступ до неї осіб, що не досягли певного віку.

Держава, з метою запобігання розбещенню дитини та її деморалізації, повинна на законодавчому рівні подбати про захист дитини від отримання інформації, що негативно впливає на формування кола її інтересів, напряду духовного та культурного розвитку тощо.

Становище дитини у сфері релігійного життя закріплене ст. 35 Конституції України. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати свої релігійні або атеїстичні переконання. Свобода сповідувати релігію або мати переконання в окремих випадках може підлягати обмеженням. Стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства» передбачає захист дитини від залучення її до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій.

В Україні забезпечена можливість здобувати релігійну освіту у створених при релігійних організаціях школах, гуртках, групах. Як зауважується, законодавство зорієнтоване на те, що кожна дитина, по-перше, має право на релігійну освіту за бажанням її батьків або осіб, що їх заміщують [1, с. 64]. При цьому, як зазначено в ст. 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», провідними є інтереси дитини [8]. Слід також пам'ятати, що дане положення є правом, а не обов'язком, тобто жодна державна інституція не має права нав'язувати дитині релігійну освіту або релігійні переконання.

Отже, перелік особистих (фізичних) прав неповнолітніх становлять: право на життя; право на охорону здоров'я; право на повагу честі й гідності; право на невтручання в особисте, сімейне життя; право на свободу слова, світогляду та віросповідання.

Звичайно, це є не всі особисті права, які належать дитині, але саме вони сприяють нормальному її розвитку, що є однією з найбільш важливих потреб. Слід також зауважити, що особисті

права – це майже єдина повна група, яка не залежить від вікового критерію, за винятком певних прав, що містять подвійний характер (наприклад, право на інформацію, яке можна віднести до особистих та до культурних).

Бібліографічні посилання

1. **Глуценко В.** Проблеми прав дітей в Україні / В. Глуценко // Український часопис прав людини. – 1998. – № 3–4.
2. **Киренко С.** Захист життя неповнолітніх кримінальним законодавством України / С. Киренко // Право України. – 2000. – № 9.
3. Конституційне право України / за ред. проф. В. Ф. Погорілка. – К. : Наук. думка, 1999.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2952-VI від 01.02.2011 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – Ст. 68.
5. **Коталейчук С. П.** Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук / Коталейчук С. П. – К., 2004.
6. **Маніна М. А.** Особливості класифікації деяких конституційних прав і свобод дитини в Україні / М. А. Маніна // Право і суспільство. – 2007. – № 1.
7. Про охорону дитинства: Закон України від 25 травня 2001 р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
8. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII (зі змінами та доповненнями в редакції від 11.02.2003 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
9. **Скакун О. Ф.** Теория государства и права : учеб. для вузов / О. Ф. Скакун ; Ун-т внутр. дел. – Харьков : Консум, 2004.
10. **Сорокин В. Д.** Правовое регулирование: предмет, метод, процесс / В. Д. Сорокин. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2003.
11. **Фрицький О. Ф.** Закріплення прав людини в Конституції України у відповідності з Загальною декларацією прав людини / О. Ф. Фрицький // Юрид. вестн. – 1999. – № 2.
12. Энциклопедический юридический словарь / под ред. В. Е. Крутских. – 2-е изд. – М., 1998.

Надійшла до редколегії 20.03.2013 р.